

Паліюк В.П.

*доцент кафедри цивільно-правових наук
Миколаївського комплексу Національного університету
«Одеська юридична академія»
суддя апеляційного суду у відставці,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України*

ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ – НЕДОЛІКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Правовий статус Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Вказаний міжнародний договір не завжди сприймався позитивно. Ще з моменту прийняття Конвенції одні вважали, що вона «лише повторює положення Загальної декларації прав людини» [17, с. 823]. Інші, з врахуванням існуючих на той час міждержавних ідеологій, зокрема, соціалізму та капіталізму, доповнювали перших тим, що Конвенція – це «буржуазна пропаганда забезпечення прав людини в капіталістичному суспільстві» [12, с. 59].

Пізніше, завдяки практиці Європейського суду з прав людини (далі – Євросуд) Конвенція почала виходити, на відміну від інших міжнародних договорів класичного типу, за рамки звичайних взаємних зобов'язань між державами-членами Ради Європи. Так, крім традиційного ряду двосторонніх зобов'язань, вона стала слугувати підставою для об'єктивних зобов'язань, що відповідно до її Преамбули «створюють колективну гарантію» [26]. З врахуванням саме такого правового статусу, фахівці приходять до слушного висновку, що Конвенція «досягла рівня конституційного закону Європи» [27, с. 122] або ж стала «Конституцією прав людини європейської спільноти» [1, с. 60] тощо.

На сьогодні, з врахуванням норм ст. 6 Договору про Європейський Союз [14, с. 38] та положень ст. 59 Конвенції, в редакції Протоколу № 14 до неї, вбачається, що Конвенція в праві Європейського Союзу, як і в праві Ради Європи, займає особливе місце. Більше того, маючи статутний характер «вона відноситься до джерел первинного права Європейського Союзу» [23], які безпосередньо передбачають захист прав людини і основоположних свобод, визначених власне у Конвенції.

Місце Конвенції в правовій системі України. 17 липня 1997 р. наша держава ратифікувала Конвенцію і, як це передбачено ст. 94 Конституції України, офіційно її оприлюднила [18]. На підставі чого, 11 вересня 1997 р. стало «потрійною датою», оскільки одночасно є днем: а) набранням чинності для України положень Конвенції, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до неї; б) визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Євросуду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції; в) визнання права кожного на особисте звернення до Євросуду.

Щодо правового статусу міжнародних договорів, то положення ст. 9 Конституції України передбачають, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Суттєво, що вказаний конституційний принцип також знайшов своє відображення в спеціальному законодавстві. Так, спочатку про нього йшла мова в раніше чинних законах України: «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р. [3] та «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. [4], а на сьогодні – в чинному Законі України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» [7]. Зокрема, в ч. 1 ст. 19 цього ж Закону зазначається, що: «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства».

В контексті викладеного, слід звернути увагу на те, що в ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» додатково уточнюється: «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору». Про таку перевагу міжнародних договорів над галузевим законодавством нашої держави також йде мова в законах України: «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. (ст. 3) [5], «Про авторське право і суміжні права» від 11 липня 2001 р. (ст. 5) [6], «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 р. (ст. 3) [8] тощо.

Отже викладене свідчить про те, що в нашій державі існує **загальний підхід** щодо місця міжнародних договорів у вертикальній ієрархії законодавства України. Відповідно до нього, чинні міжна-

родні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, займають друге місце після Конституції України, одночасно маючи перевагу над галузевим законодавством нашої держави. Останні, відповідно, займають третє місце у вказаній вертикальній ієрархії законодавства України.

Між тим, існує група дослідників, які цілком слушно стверджують, що окрім названого вище **загального підходу**, має право на існування **спеціальний підхід** щодо місця міжнародних договорів у вертикальній ієрархії законодавства України. За їх твердженням, до такого **спеціального підходу** відноситься власне Конвенція, яка завдяки своїм відмінностям від інших міжнародних договорів, має інший правовий статус в правовій системі нашої держави.

Завдяки вказаному її правовому статусу сутність **спеціального підходу** полягає в тому, що *«Конвенція займає вищий щабель у вертикальній ієрархії законів України, а Основний Закон – друге місце»* [22, с. 10]. Наявну точку зору підтримує М.Д. Савенко, додатково аргументуючи нормою ч. 1 ст. 3 Конституції України [28, с. 34], згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Наявність правових підстав для застосування рішень Європейського суду з прав людини. Уявляється, що в нашій державі таких правових підстав достатньо. По-перше, це впливає із положень ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України». По-друге, Законом України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» наша держава, як член Ради Європи, повністю визнала обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикцію Євросуду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. По-третє, відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Конвенція рішення Євросуду є джерелом права. В-четвертих, норми процесуальних кодексів України також відтворюють положення ст. 9 Конституції України. Так, про це йдеться в ст. 4 ГПК 1992 р., ст. 8 ЦПК 2004 р., ст. 9 КАС 2005 р. При цьому в ст. 8 КАС більш детально наголошується, що: «суд засто-

совує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду».

Аналіз викладених вище законодавства дає підстави для категоричного висновку про те, що застосування положень Конвенції, а також рішень Євросуду, в судах загальної юрисдикції України – це не право судді, як інколи помилково вважають, а його прямий професійний обов'язок [20, с. 127–128].

Методика застосування Конвенції. Правова ситуація, яка виникла в нашій державі після 11 вересня 1997 р., породила нові вимоги стосовно застосування органами державної влади та судовими органами України принципів Конвенції. Перед працівниками вказаних органів постала вимога, «з одного боку, не відступати від положень Конвенції, а з іншого – спиратися у своїх рішеннях на практику Євросуду щодо розгляду справ про порушення цих прав» [9, с. 11].

Доцільно, щоб органи державної влади та суди загальної юрисдикції України застосовували Конвенцію лише у певних випадках, тобто при дотриманні наступних умов:

1) у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї;

2) при наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основоположних свобод які, в той же час, визначені в Конвенції та протоколах до неї;

3) для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі рішень Євросуду;

4) у випадках використання в судовій практиці України таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», «справедливий суд», «розумний строк» тощо [19, с. 29], які в українському законодавстві зустрічаються, але не розкриваються.

Суттєво, що використання такої методики підтримується науковцями [13, с. 132] та судовою практикою. Зокрема, суди України при вирішенні конкретних справ не випадково посилаються саме на ст.ст. 3, 5, 6, 10 Конвенції, а також на ст.ст. 1, 3 Першого протоколу та на ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, чим «усувають протиріччя в національному законодавстві» або «заповнюють в ньому правові прогалини» [21, с. 15–23, 30–50].

Між тим, суди загальної юрисдикції, незважаючи на вимоги українського законодавства щодо застосування норм Конвенції та суттєві грошові витрати, які несе наша держава, не завжди застосовують положення Конвенції. В даному випадку мова йде власне про «застосування», а не про «згадку для годиться в текстах судових рішень лише назви Конвенції чи окремих її статей» [15, с. 10]. З цього приводу у ЗМІ систематизували такі причини і вони, на їх думку, полягають в тому, що:

а) «...наші суди звикли застосовувати тільки національне законодавство, в якому досить детально регламентуються ті чи інші позиції й робиться примітка, як діяти в тій чи іншій ситуації під час розгляду справи. Європейське законодавство, в т.ч. Конвенція, орієнтується на застосування прецедентної форми права, яка раніше в нашому законодавстві не застосовувалася...» [31];

б) в «...суддів України відсутнє таке бажання» [29];

в) «...юридична ментальність українців побудована лише на інструкціях» [11];

г) «...українська юриспруденція «бачить» при розгляді справи у першу чергу норму закону (продукт держави), часто залишаючи поза увагою і норми Конституції України та Конвенції, і рішення Євросуду, які не є продуктами держави, а є природними правами людини від народження, в які держава не має права втручатися» [16];

г) «...вітчизняне законодавство краще ніж оціночні, не зовсім зрозумілі норми «чужої для нас» Конвенції» [30].

Висновки. Викладене дає підстави прийти до такого. По-перше, в нашій державі достатньо законів, які зобов'язують усіх посадовців *органів державної влади та суддів судів загальної юрисдикції* України в обов'язковому порядку застосовувати Конвенцію та рішення Євросуду. Тоді як у вказаних осіб постійно існує хибна точка зору, що це їх право вибору, а не обов'язок. По-друге, вказане використання повинно бути на підставі чітко напрацьованої методики застосування положень Конвенції та рішень Євросуду, а не в будь-якому випадку. Така методика розроблена автором майже десять років тому та постійно удосконалювалась на практиці. По-третє, при вирішенні вітчизняними практиками справ необхідно враховувати правовий статус Конвенції в правовій системі нашої держави, зокрема, «еволюційний метод тлумачення Конвенції, який має враховувати історичну змінність категорій прав людини

і вимог до їх захисту відповідно до змінних історичних та суспільних обставин» [2, с. 28].

Пропозиції та рекомендації. З врахуванням наведеного та для забезпечення ефективного застосування положень Конвенції та рішень Євросуду вважаю за доцільне наголосити наступні пропозиції та рекомендації щодо підвищення професійного рівня студентів, працівників органів державної влади та суддів судів загальної юрисдикції України.

А. Стосовно навчання студентів у вищих навчальних закладах України (далі – ВНЗ).

1. У всіх ВНЗ, з посиланням на прогресивний досвід, наприклад, Львівського національного університету імені Івана Франка [25, с. 4–8; 24, с. 42–46] та Академії адвокатури України [10, с. 253], ввести навчальну дисципліну «Практика Європейського суду з прав людини».

2. Вивчення Конвенції та практики Євросуду, з врахуванням слушної думки С. Гончаренка, доцільно «інтегрувати у традиційні навчальні дисципліни» [10, с. 254] у всіх ВНЗ (наприклад, у курси «Кримінально-процесуальне право України», «Цивільний процес України», «Цивільне право України», «Кримінальне право України», «Адміністративне право України», «Сімейне право України», «Екологічне право України», «Інформаційне право» тощо).

В. Стосовно навчання та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та суддів судів загальної юрисдикції України.

1. У відповідних навчальних закладах (наприклад, Школа суддів України) також запровадити у навчальні процеси обов'язкове вивчення навчальної дисципліни «Практика Європейського суду з прав людини» та інтегрувати, з врахуванням вище викладеного, вивчення Конвенції та практики Євросуду у традиційні навчальні дисципліни.

2. Постійно проводити загальні та тематичні семінарські навчання, зокрема, щодо розуміння «сталого практики Євросуду» [32, с. 39] та запровадження напрацьованої методики застосування працівниками органів державної влади та суддями судів загальної юрисдикції України положень Конвенції та рішень Євросуду.

3. Розповсюджувати серед українських колег позитивний досвід застосування принципів Конвенції та рішень Євросуду при вирішенні ними конкретних справ.

Джерела

1. Буткевич В. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права // Право України. – 2010. – № 10. – С. 60.
2. Буткевич О.В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовчій практиці. В кн.: Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В.Г. Буткевича. – К.: Ред. журн. «Право України», 2011. – Дод. до журн. «Право України». – Вип. 1, ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. – 2011. – С. 28.
3. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.
4. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 45.
5. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
6. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.
7. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.
9. Головатий С. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – К.: Український Центр Правничих Студій, 1999. – № 1. – С. 11.
10. Гончаренко С. Лекція доцента С. Гончаренка: «Методика викладання положень Європейської конвенції з прав людини і прецедентного права Європейського суду з прав людини у юридичних вищих навчальних закладах» // Право України. – 2011. – № 7. – С. 253.
11. Закаблук М. Юридична ментальність українців побудована на інструкціях. Тому Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод важко приживається на нашому ґрунті // Закон і бізнес. – 2006. – № 39. – 30 вересня – 6 жовтня.
12. Захарова Н.В. Европейская конвенция прав человека: миф и реальность // Советское государство и право. – 1968. – № 2. – С. 59.
13. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав та основних свобод // Право України. – 2008. – № 3. – С. 132.
14. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 38.
15. Литвин В. Україна й Європейський суд з прав людини: витоки та проблеми взаємодії (виступ на міжнародній конференції) // Право України. – 2011. – № 7. – С. 10.
16. Макаренко Г. Право на справедливий суд // Юридичний вісник України. – 2005. – № 40. – 8-14 жовтня.
17. O'Connell/ International law. – V. II. – London. – 1965. – P. 823.
18. Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270 – 302.

19. Паліюк В.П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав та основних свобод: (навчально-практичний посібник). – Миколаїв, «Атол», 2003. – С. 29.
20. Паліюк В. У яких випадках українські судді зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод? // Судова апеляція. – 2006. – № 3. – С. 127–128.
21. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – К.: Фенікс, 2004. – С. 15–23, 30–50.
22. Паліюк В.П. Місце Конвенції про захист прав людини і основних свобод у правовій системі України. В кн.: Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – К., 2004. – С. 10.
23. Паліюк В.П. Місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в праві Європейського Союзу [Електронний ресурс]:
24. Рабінович П. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні // Право України. – 2009. – № 4. – С. 42–46.
25. Рабінович П., Дудаш Т. Практика Страсбурзького суду як навчальний предмет у системі юридичної освіти (львівський досвід) // Юридична Україна. – 2009. – № 4. – С. 4–8;
26. Решение Евросуда по делу «Ирландия против Соединенного Королевства» (1978) [Электронный ресурс]: <http://www.echr.coe.int/echr>
27. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе. В кн.: Защита прав человека в современном мире. Отв. ред. И.А. Ледак. – М., 1993. – С. 122.
28. Савенко М.Д. Співвідношення судової практики Конституційного Суду України із судовою практикою Європейського суду з прав людини // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 34.
29. Торопчина-Агалакова С. Конвенцію застосовують, на жаль, рідко... // Голос України. – 2002. – № 206. – 11 листопада.
30. Точка зору суддів, які знаходять аргумент проти застосування положень Конвенції // Закон і бізнес. – 2006. – № 41. – 30 жовтня – 6 листопада.
31. Шевчук П. Поспішайте повільно, або чи є можливість скористатися правом звернення до міжнародних судів // Голос України. – 1997. – № 159. – 27 серпня.
32. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К.: Реферат, 2007. – С. 39.

Анотація

Палиук В.П. Застосування рішень Європейського суду з прав людини – недоліки та перспективи. – Стаття.

В статті зазначається, що в нашій державі достатньо законів, які зобов'язують застосовувати Конвенцію та практику Євросуду. Таке використання повинно бути на підставі чітко напрацьованої методики. Конвенція, в порівнянні з іншими міжнародними договорами, в правовій системі України займає особливе місце. Обґрунтовується необхідність ввести навчальну дисципліну «Практика Європейського суду з прав людини» у всі вищі навчальні заклади держави.

Ключові слова: Обов'язковість застосування Конвенції, методика використання Конвенції, правова система, особливе місце Конвенції, навчальна дисципліна «Практика Європейського суду з прав людини».

Аннотация

Палиук В.П. Применение решений Европейского суда по правам человека – недостатки и перспективы. – Статья.

В статье указывается, что в нашем государстве достаточно законов, которые обязывают применять Конвенцию и практику Евросуда. Такое использование должно быть на основании четко отработанной методики. Конвенция, в сравнении с другими международными договорами, в правовой системе Украины занимает особенное место. Обосновывается необходимость введения учебной дисциплины «Практика Европейского суда по правам человека» во все высшие учебные заведения государства.

Ключевые слова: Обязательность применения Конвенции, методика использования Конвенции, особенное место Конвенции, учебная дисциплина «Практика Европейского суда по правам человека».

Summary

Paliuk V.P. Application of the European Court of Human Rights. – shortcomings and prospects. – Article.

The article indicates that in our country enough laws that oblige to apply the Convention and the practice of European Court. Such use should be based on clearly work out methods. The Convention, in relation to other international agreements, the legal system of Ukraine is a special place. The necessity of introducing discipline «The Practice of the European Court of Human Rights» in all higher education institutions of the state.

Keywords: enforce the Convention, the technique of the Convention, the Convention a special place, course «The Practice of the European Court of Human Rights».